

TEZ TANITIMI VE DEĞERLENDİRME

Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni

Sabri KIZILKAYA, *İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar*, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Ali DERE, Ankara 2008, 455 s.

İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar isimli Doktora Tezi giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden meydana gelmektedir. Tezin giriş bölümünde, “Araştırmanın Amacı ve Kapsamı” başlığı altında, öncelikle araştırmanın konusu, kapsamı, önemi ve amacı üzerinde durulmuştur. Tezin araştırma alanı olarak, geleneksel hadis tenkidi sisteminin, rivayet malzemesinin sübutu ve yorumlanmasında - isnad ve metin çözümlemeleri bağlamında- ne gibi bir yaklaşım sergilediği, sergilenen bu yaklaşımların bir rivayeti değerlendirmede yeterli olup olmadığı, günümüzde süre gelen araştırmaların bir hadisi/rivayeti değerlendirmede geçmişte uygulanmayan veya ihmal edilen ne gibi unsurlar barındırdığını ve ne tür katkılar sağlayabileceği hususu konu edinilmiştir. Ayrıca araştırmaya konusunun, bir erken dönem rivayeti örneğinde ele alındığına ve örnek rivayeti işlerken katkı sağlayabilecek yeni yaklaşımların değerlendirilmeye çalışıldığına değinilmiştir. (s.10).

“Yöntem ve Kaynaklar” başlığı altında, araştırmanın yöntem ve kaynaklarıyla ilgili olarak, yoğun bir kaynak taramasının yapıldığına, kaynaklardan toplanan bilgilerin çözümlemeci/analitik ve eleştirel bir yöntem takip edilerek değerlendirilmeye çalışıldığına vurgu yapılmıştır. Örnek rivayetin isnad ve metnine yönelik incelemede, isnad formu, isnad içeriği, metin formu, metin içeriği şeklinde düzenlemenin kullanılacağı belirtilmektedir (s.14-15). Araştırmada örnek rivayetle ilgili erken dönem hadis ve onunla ilgili tüm kaynakların yanısıra ulaşılabilen tüm çağdaş kaynaklara başvurmaya çalışıldığı belirtilmektedir (s.16).

“Rivâyetleri Değerlendirmede Geleneksel Yaklaşım” başlığı altında, geleneksel hadis tenkidi sistemi hakkında kısaca bilgiler verilmiş ve bu geleneksel yapının rivayetlerin sübûtu ve anlaşılması konusunda ne gibi bir yöntem takip ettiği ele alınmıştır. Konuyla ilgili verilen bilgilerden sonra geleneksel yaklaşımı ana hatlarıyla şu şekilde belirlemenin mümkün olacağı ifade edilmiştir: Hadis usûlü/tenkidi bir rivayeti oluşturan iki esas yapıyı (isnad+metin) esas alır. İsnada ağırlık veren bir yaklaşımdır. Hadis usûlünün oluşturduğu terminoloji çoğunlukla isnad ve onun işleyişiyle ilgilidir. Hadis usûlünde yapılan kategorik sınıflamalar (sahih, hasen, zayıf) ağırlıklı olarak ravi hususiyetleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Hadis usûlünde metnin sıhhati onu nakledenin güvenilirliğiyle test edilmeye çalışılmıştır. Hadis usûlünün öncelik verdiği literatür ravilerin değerlendirmelerine ayrılan rical edebiyatıdır (s. 19). Bu arada geleneksel yaklaşımda metin tenkidinin uygulanış biçimi hakkında da bilgiler verilmiştir.

“Rivâyetleri Değerlendirmede Geleneksel Yaklaşımın Yöneltilen Son Dönem Eleştirileri” başlığı altında, geleneksel hadis tenkidi yöntemini değerlendiren ve eleştiren

birkaç çağdaş çalışmaya ve onların sunmaya çalıştığı alternatif bazı yaklaşımlara ve kavramlara yer verilmiştir. Bu kısımda, XIX. yüzyıldan itibaren gerek Müslüman gerekse oryantalist araştırmacılar tarafından hadis ve sünnet etrafında yapılan tartışmalarda klasik hadis usûlünün hangi alanlarına yönelik itirazların yöneltildiği gösterilmeye çalışılmış ve geleneksel hadis tenkid yöntemine yönelik eleştirilerde, şu hususların tartışmaların başladığı zamandan beri ön plana çıktığı belirtilmiştir: Hadislerin ilk birinci asır içerisinde şifahilikten kurtulup yazılı kayda geçirilmediği, isnad uygulamasının uzunca bir zaman geçip yoğun uydurma faaliyetlerinden sonra sistematik uygulanmaya başlaması, metin tenkidinin göz ardı edildiği, ricalin güvenilirliklerine dair toplanan bilgilerin sağlıklı bilgiler olmadığı, hadis metinlerinin uydurulduğu gibi, isnadların da çok rahatlıkla uydurulabileceği (s. 31).

Yazar, “Alternatif Önerilerin İçeriği” başlığı altında, özellikle M. Hayri Kırbasoğlu tarafından geliştirilen Alternatif Hadis Metodolojisi çalışmasına ve önerdiği yaklaşımlara yer vermektedir. Kırbasoğlu’nun metin tenkidine daha bir ağırlık verdiğini ve 17 esas başlık altında metin tenkidi yaklaşımını ortaya koyduğunu ve araştırmada incelenen örnek rivayetin bu temel esasların bazılarını barındırdığını ifade etmektedir (s. 49). “Rivayet İsnadlarında Geçen Ravi İsimlerine Dair Çözümleme: Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Çözüm Yolları” konulu birinci bölümde, bir isnad çözümleme çalışması kapsamında değerlendirilebilecek, isnadlarda yer alan râvî isimlerinin doğurduğu sorunlar, örnek bazı isim incelemeleri yapılarak ele alınmıştır (s. 50-135). Ravîlerin isim, lakap, künye, nesep ve nispetlerinin önemine dikkat çekilmekte ve bunlardan kaynaklanan sorunların hadis usulünde nasıl ele alındığına ve günümüzde örnek olarak Juynboll tarafından nasıl değerlendirildiğine yer verilmektedir. Buna rağmen Juynboll’un yaptığı çalışmanın üzerinden yirmi yıl geçmesine karşın, onun isimler üzerine söylediklerinin, daha sonra hem kendisi tarafından geliştirilmediğinin, hem de başkaları tarafından detaylı eleştirilmediğinin altı çizilmektedir (s.87). Erken dönem kaynaklarındaki rivayetlerde, talebelerin hocalarını isimlendirme biçimlerine, Zuhrî örneğinde hem klasik hem de modern imkanlarla istatistiksel verilerle incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, örnek olarak seçilen Zuhrî’nin yedi öğrencisinin kendi nüshalarını oluştururken, hocalarını isnada yerleştirme formunun, kaynaklar tarafından titizlikle korunduğu sonucuna varılmıştır. Bunun da, erken dönemden itibaren isnada yapılan vurgunun, rivayetlerin yazıya/kayda geçirilmesi esnasında metinden daha fazla üzerinde yoğunlaşılacak bir uğraş gibi gözüktüğü izlenimi doğurduğu belirtilmektedir (s.135). Netice olarak araştırmanın birinci bölümüyle ilgili olarak şu sonuca varılmıştır: “Rivayetlerin isnadında yer alan ravilerin isimlerinin, bir süre sonra, tabii bir şekilde artması ve çeşitlenmesi neticesinde, aynı rivayet tabakasında benzer isimleri taşıyan ravilerin isimlerinin zikrediliş biçimlerine dair sorunlar ortaya çıkmıştır. Sahabe tabakasından itibaren, müphem şekilde zikredilen isimlerin birbiriyle karışması ihtimali gündeme gelince, daha sonraki alimler tarafından bu isimleri ayırt edici kunyeler, nisbeler ve lakablar kullanılmaya başlamıştır. Oldukça erken dönemde fark edilen ravi isimlerinin isnadında yer alışı biçimine dair sorunlara yönelik, oldukça zengin bir literatür oluşturulduysa da, müphem isim kullanımının doğurduğu sorunlar tam anlamıyla giderilememiştir. Bazı çağdaş araştırmalarda bu problem, Hadis Tenkidi Yöntem’inin bir eksikliği olarak dile getirilmektedir. Hatta meşhur tabiiun İbn Şihab/ez-Zuhrî’nin isminin talebeleri tarafından isnadında zikrediliş biçiminden yola çıkılarak, farklı kişilere işaret edebileceği dahi ileri sürülmüştür” (s. 412).

Tezin İkinci Bölümünde, “İsnad Ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Fiten İçerikli Munferit Bir Rivayet İncelemesi” başlığı altında bir örnek rivayet incelenmiştir. Buhari ve Muslim’de yer alan fiten içerikli münferit bir rivayet araştırma konusu olarak seçilmiştir. Öncelikle fiten edebiyatı ve kaynaklarına dair malumatlar verilmiş, apokaliptik-eskatolojik

literatür = fiten, melahim- eşratu's-saat kavramlarının mahiyeti üzerinde durulmuştur (s.136-143).“Buharî Ve Muslim'in Sahih'lerindeki Kitabu'l Fiten Bölümlerinde Yer Alan Rivayetlerin İçeriği” başlığı altında, fiten hadislerinin özellikle Buharî ve Muslim özelinde nasıl ele alındığı üzerinde yoğunlaşmıştır. (144-153). “Örnek Rivâyetin İslâm Literatüründeki Durumu” başlığı altında ise, öncelikle münferid bir hadisi değerlendirirken bunun metodolojisi ve sınırlarının ne olması gerektiği üzerinde bilgiler verilmektedir. Araştırmada konu edilen rivayet ise, araştırmacının ifadesine göre, oldukça kısa ve bir satırlık bir ifadeyi barındıran ve erken dönem kaynaklarında dikkati çeken bir rivayet olmamasına karşın meşhur iki hadis musannifi Buhârî ve Muslim'in eserlerinde lafzen aynı, isnad olarak farklı sayılabilecek kanallarla yer alan **"Hicaz bölgesinden bir ates çıkıp Busra'daki develerin boyunlarını aydınlatıncaya kadar kıyamet vakti gelmez"** rivâyetidir. (Buhari, 92 Fiten, 24 (VI,2603*); Muslim; Fiten, 42 (IV, 2227*) (s. 156-157). Rivayetinin isnadına ve metnine yönelik inceleme kapsamında, öncelikle rivayetinin isnadına yönelik incelemede bulunmaktadır. Bu incelemede isnad formu yöntemi uygulanmakta ve rivayetler isnadına göre gruplandırılmaktadır. İsnad içeriği yöntemiyle de, hem isnad gruplarında yer alan ravilere yönelik değerlendirilmeler yapılmakta hem de isnad zincirinde yer alan bazı özelliklere değinilmektedir (s.182-229). Rivayetinin metnine yönelik incelemede ise, metin formu yöntemi uygulanarak, örnek rivayetinin metin formları hakkında bilgiler verilerek gerekli analizlerde bulunmaktadır. (s.229-242). Metin içeriğiyle de, metin formu incelenen rivayetlerin tercümesi ve konu içeriğine ilişkin bilgiler tasnif edilmeye çalışılmıştır. Rivayetlerin metin içeriğinin ilk bakışta aynı gibi gözükse de oldukça farklı unsurları barındırabildiğine, metin formunda işaret edilen farklılıkların metnin içeriğine yönelik değişimlere de neden olabildiği sonucuna varılmakta ve rivayetlerin metin analizleri sonucunda ortaya çıkan farklı içeriklere dikkat çekilmektedir.

“Örnek Rivâyetin Anlaşılmasına Yönelik Geleneksel Yaklaşımların İçeriği” başlığı altında, geleneksel İslam literatüründe (hadis şerhlerinde ve diğer İslamî kaynaklarda) dönemselsel olarak, örnek rivayete yönelik nasıl bir yaklaşım sergilendiği gösterilmeye çalışılmıştır (s. 256- 264). Hadis şerhlerinin incelenmesi neticesinde, Hicrî VII. asrın ortalarına kadar mevcut hadis şerhlerinde hiçbir tabiat olayı veya başka bir hadise, örnek rivayetle ilgili olarak alakalandırılmamış, oldukça kısa ifadelerle bunun ortaya çıkacak bir kıyamet alameti olduğuna dair değerlendirmelere yer verilmiştir (s. 260). Hicrî VII. asrın ortalarından itibaren ise, ilgili rivayete şaşılacak oranda bir ilginin, 654 tarihinde ortaya çıkan büyük bir ateşle (volkanik patlama) ilgili bir olayla ilişkilendirilerek nasıl ele alındığına yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Bu da hadis iliminin gelişimi açısından önemli olan ve hadis şerhleri bakımından zengin olan döneme tekabül etmektedir. Buna göre ilgili rivayetinin ele alınış biçimi farklılaşmış ve bir hadiseyle ilişkilendirilen hadis, bundan böyle Hz. Peygamber'in kıyametin alametiyle ilgili bildirmiş olduğu bir haberin mucizevî teyidi olarak algılanmaya başlandığına dikkat çekilmektedir (s. 265). H. X. asra kadar ki zaman diliminde ilgili rivayetinin nasıl yorumlandığına ilişkin malumatlar kronolojik olarak verilmeye çalışılmaktadır. Araştırmada, sonraki dönemlerde ilgili rivayeti şerh eden her alimin, bu olayı bu hadisten ayrı bir şekilde düşünemeyip, bunu peygamberin bir mucizesi ve onun nübüvvetinin hakikatliliğinin bir emaresi olarak gördüğü sonucuna varılmaktadır. (s. 269).

Üçüncü bölümde ise “Örnek Rivâyetin Çözümlemesine Yönelik Yeni Yaklaşımlar” başlığı altında, ilgili rivayetinin metnine yönelik toplanan verilerin analizine çalışılmaktadır. Bu analizde de rivayetleri tarihlendirmeye ve yorumlamaya yönelik Batıda geliştirilen bazı yöntem ve yaklaşımlar çerçevesinde, bunların ilgili rivayete ilişkin ne tür açıklamalar sağlayacağı üzerinde durulmaktadır (s. 282-328). Son dönemlerde Batıda yapılan araştırmalarda rivayetleri/hadisleri bir şekilde konu alan çalışmalara bakıldığında,

rivayetlerin/hadislerin tarihlendirilmesine yönelik yaklaşımlar ve rivayetlerin edebî tahlili ve anlaşılmasına yönelik yaklaşımlar olmak üzere iki temel alanda sürdüğü belirtilerek, bu yaklaşımların içeriği ve mahiyeti üzerine bilgiler verilmekte ve tezde araştırılan örnek rivayete katkıları değerlendirilmektedir. Burada dikkat çeken husus, geleneksel hadis tenkidinde rivayetlerin ne zaman kayda geçirildiğinin/tarihlendirilmesinin bir sorun olarak görülmemesine karşın, oryantalistik hadis araştırmalarının en önemli unsurunun kaynak kritiği olmasıdır ve bunun amaçlarından biri de dokümanların tarihlendirilmesidir (s. 283). Bu yönetime göre rivayetler, metin temelli, kaynak temelli, isnad temelli ve isnad + metin temelli tarihlendirme ameliyesine tabi tutulmaktadır. Buradan hareketle isnadlara dayanılarak kaynakların yeniden inşası konusunun tartışılmasına yer verilmektedir.

“Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Yaklaşımlar” başlığı altında ise, hadisleri anlama eğilim ve yaklaşımlarına ilişkin olarak, edebî tahlil yöntemi, retorik analizi yöntemi ve söylem analizi yöntemlerine değinilerek, anılan yöntemlerin mahiyetine yer verilmektedir (s. 328). “Hadis Araştırmalarında Kullanılan Diğer Kavramlar ve İçeriği” başlığı altında ise, son dönemde ülkemizde yapılan çalışmalarda yer alan, örneğin metin inşası, fiili metin, anlamın inşası, metinde tarih, metnin tarihi, topoi ve schemata gibi bazı kavramlara temas edilmektedir. Bölümün sonunda ise, bu yöntem ve yaklaşımlardan istifade edilerek “Örnek Rivayetin Çözümlemesi” başlığı altında, çalışmaya konu edinilen rivayet, daha önce belirtilen yöntemler sırayla uygulanarak analiz edilmektedir (s.353-406). Mesela metin verilerinin çözümlenmesinde, rivâyette yer alan coğrafi mekanların analizi yapılmaktadır. Tüm analizlerin neticesinde şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Sonuç olarak, ilgili rivayetimize yönelik gerek tarihlendirmeye gerekse metnin edebî açıdan anlaşılmasına yönelik yaptığımız çözümlenmelerde, incelediğimiz konuya dair hadislerin ve hadis tarihinin bazı aşamalarını görmemiz açısından önemlidir. Münferit rivayet incelemelerinin neticesinde ilgili bir çok rivayete dair toptan kesin bir değerlendirme yapmak çoğu zaman mümkün olmasa da, rivayetin anlaşılmasına ve İslam toplumundaki izlerini takip ederek ne gibi fonksiyonları icra ettiğini yakalamaya çalışmak hadis araştırmalarının vazgeçilmez bir alanı olarak gözükmektedir. Bugün dahi hadis, Müslüman toplumların tasavvurlarında yer alan bazı inançların güncellenerek yaşamasına katkıda bulunmaktadır. Bizim örnek rivayetimizde volkanik patlamaların birer kıyamet alameti olarak algılanması, bir çok tabiat olayında Müslümanların bir refleks olarak bu metinlere tekrar tekrar başvurmalarına olanak sağlamaktadır. Bu açıdan en azından kaynaklar bazında hicri ikinci asrın ortalarından itibaren –bizim örnek rivayetimizin İslamın bidayetinden beri bir mefhum olarak var olduğuna dair kanaatimizi güçlendirecek deliller mevcuttur. İslam kitabiyatında yer alan bu tür metinlerin, sahih olup olmadıkları bir yana, bugün dahi aktüel değerini muhafaza etmektedir” (s. 410).

Özetle bu çalışma, geleneksel hadis usûlünde geliştirilen tenkid sisteminden ayrı olarak, hadis tenkid yöntemine ilişkin farklı yaklaşımların ve tartışmaların hala sürdüğünü gelecekte de devam edeceğini göstermektedir. Batıda ve ülkemizde son dönemlerde hadis araştırmalarında geliştirilen yöntem ve yaklaşımlar, araştırmada seçilen örnek rivayete tatbik edilerek, bu yöntem ve yaklaşımların nasıl uygulanacağı somut olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buradan da, benzer içerikli rivayetlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bunu yaparken de yöntemin iyi belirlenmesinin, mesela oldukça geniş bir açıdan değil de, daha spesifik bir noktadan hareket edilmesinin altı çizilmektedir. Müstakil bir rivayeti inceleme çalışmalarının, rivayetin ilk başından itibaren geçen dönemlerde nasıl algılandığını ve anlaşıldığını görmek bakımından, oldukça önemli ve gerekli bir çalışma alanı olduğu, tezin incelenmesinden açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalar yapılırken, yazarın ifadesine, bir rivayetin, sübûtunu ve anlaşılmasına yönelik geçmişte ve günümüzde yapılan çalışmalar

bir arada ele alınmalıdır. Böylece, gerek rivayetlerin sübûtuna yönelik farklı tarihlendirme metotları gerekse rivayeti anlamada kullanılan bir çok yeni anlama düzeyleri, hadislerin günümüz dünyasına yeniden takdimine katkı sağlayabilecektir.